

מלאכת מכבה

ביאור ההבדל בין גחלת עץ ובין גחלת מתכת

כתב הרמב"ם (פ"ב ה"ב) וז"ל: "המכבה כל שהוא חייב. אחד המכבה את הנר, ואחד המכבה את הגחלת שלעץ. אבל המכבה גחלת שלמתכת פטור; ואם נתכוון לצרף - חייב, שכן לוטשי הברזל עושים, מחימין את הברזל עד שיעשה גחלת ומכבין אותו במים כדי לחסמו. וזה הוא 'לצרף' שהעושה אותו חייב, והוא תולדת המכבה", עכ"ל. ומבואר מדבריו שיש הבדל בין גחלת של עץ ובין גחלת של מתכת, דמכבה גחלת של עץ חייב ואילו מכבה גחלת של מתכת פטור. ובפירוש רבנו פרחיה על מסכת שבת (מב ע"א) הביא מתוך פירוש הרמב"ם על הגמרא, וז"ל: "כל דבר שתחילתו אש וכשיכבה ישתנה לדבר אחר, כגון גחלת של עץ, שקודם כיבויה היא אש וכשתכבה תשתנה לדבר אחר ותיעשה פחם, זהו הכיבוי האסור מדאורייתא. אבל גחלת של מתכת שתחילתה מתכת וכשתכבה היא מתכת כשהיתה בתחילה, אין כיבויה מן התורה, לפי שאין זה כיבוי, שאין גוף האש נתלית בברזל, אלא ברזל שהוא חם היה ועכשיו אחר הכיבוי הוא ברזל צונן, הולך כיבוי מדרבנן. ועל הא סברה דק רבינא להך דוקיא בקוקין", עכ"ל. ומבואר מדבריו שהגדרת הכיבוי היא שינוי האש לדבר אחר כגון פחם. וקודם הכיבוי היו נחשבים העצים הבוערים ל"אש", והכיבוי שינה את ה"אש" לפחם. ולכן במתכת סברה זו אינה שייכת, כיון שלאחר הכיבוי לא נוצר דבר חדש שלא היה קודם לכן, דגם קודם לכן וגם כעת ישנה גחלת של מתכת.

מדברי הרמב"ם מבואר שהפחם לא נוצר כתוצאה מההבערה אלא מהכיבוי

ומדבריו נראה שהבין שהפחם לא נוצר כתוצאה מההבערה עצמה, אלא הכיבוי הוא זה שיוצר את הפחם; שהרי הרמב"ם אומר שהכיבוי הוא זה שגורם לכך שמעיקרא היתה לפנינו אש והשתא יש לפנינו פחם. ואם היה סבור שהפחם כבר היה קיים עוד לפני הכיבוי - לא ניתן היה לומר בכיבוי פחמים שנוצר על ידו פחם מחודש. ומכאן מוכח שהכיבוי אינו מהווה הפסקה ושלילה בלבד של תהליך

הבעירה, אלא יש בו גם יצירה חיובית של פחם. והדבר עולה בקנה אחד עם מה שמבואר במסקנת הגמרא (לא ע"ב), שבפתילה שצריך להבהבה יש לחייב משום כיבוי גם למ"ד דמלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה. והיינו משום שהוא עושה פחם ע"י הכיבוי, ואין הכיבוי סתירת הבעירה וביטולה בלבד.

הקושי בדבר מאי התאמתו למציאות לכאורה

ואמנם את מהותו של תהליך הבעירה מההיבט הכימי גילו רק לפני כמאתים וחמישים שנה. ובזמננו ההבנה היא שהפחמים נוצרים כתוצאה מכך שחלקים מסוימים בעץ מתרכבים בתהליך הבעירה עם החמצן שבאוויר, ונותר רק הפחמן, והוא קיים ועומד עוד קודם לפעולת כיבוי האש. אבל אין אפשרות לומר שבזמנם סברו שהפחם נוצר ע"י הכיבוי דוקא, דודאי הם ראו שנוצר פחם גם מבלי שבאו אדם או רוח וכיבו את האש. וגם אין לומר שהיתה דעתם שגם כיבוי מאליו חשוב כיבוי, כי אפשר היה לראות שכאשר אש בוערת ומכלה עוד ועוד עצים וחומרים אחרים, נוצרים תוך כדי תהליך הבעירה פחמים שמתרבים והולכים, אף לפני שהאש כבתה.

והיה מקום לומר שגם הם הבינו שהפחמים נוצרים עוד בשעת הבעירה. אולם הבנתם היתה שכאשר הפחם בוער (וק"ו כשהגחלים עדיין לא נעשו פחם מחמת הבעירה), אין אפשרות להתייחס אל הפחם מצד עצמו, אלא רק לשילוב שלו עם האש, כיון שהמראה, התכונות והשימושים של פחם בוער שונים לגמרי מאלו של פחם כבוי. ולכן הם התייחסו לכיבוי כאל יצירת פחמים, דבפועל ניתן לומר שאכן נוצר דבר חדש, דפחמים בוערים ופחמים כבויים הם שתי מהויות שונות לגמרי.

אולם נראה שלא ניתן לומר כך; שהרי סברה זו שייכת גם בגחלת של מתכת, משום שגם המראה, התכונות והשימושים של מתכת בוערת שונים לגמרי מאלו של מתכת כבויה. ולפי הסברה הנ"ל, היה צריך לראות את כיבוי המתכת כיצירה חדשה, דמתכת בוערת ומתכת כבויה הן שתי מהויות שונות לגמרי. ואם ההנחה היתה שהפחם כבר היה עוד לפני הכיבוי - הרי שאין בינו ובין המתכת ולא כלום.

הבדל מהותי בין גחלת עץ למתכת מצד התמזגות הגחלת עם האש

ונראה לומר שהשוואה בין המצב שלפני ההבערה ובין המצב שלאחר הכיבוי, מלמדת על כך שיש הבדל מהותי בין אחיזת האש בעצים ובין אחיזתה

במתכת (עוד קודם לכיבוי). דכיון שאנו רואים שלאחר הכיבוי המתכת חוזרת להיות בדיוק כפי שהיתה לפני ההבערה, על כרחנו אנו צריכים לומר שהאש לא שינתה שינוי מהותי במתכת עצמה, ולא היתה כאן אלא שכנות של המתכת עם האש, באופן ששכנים אלו אמנם דרו בכפיפה אחת אבל לא התמזגו התמזגות של ממש. אבל כשאנו רואים שהעצים השתנו בעקבות כל התהליך ונעשו פחם, על כרחנו אנו צריכים לומר שהאש והעצים נאחזו והשתלבו זה בזה, והאש התמזגה עם העצים ויצרה מהות אחרת של אש בוערת. ולכן בסיומו של התהליך, גם לאחר שכבר הסתלקה האש, נשאר מוצר מוגמר שונה ממה שהיה בתחילה.

ביאור דברי הרמב"ם שהכיבוי הופך את הדבר לפחם

ושוני זה גורם להתייחסות שונה לתפקידו ומהותו של הכיבוי בשני המקרים. בגחלת של מתכת היתה האש נפרדת ממנה ובלתי משולבת בה שילוב של ממש, ומשום "שאיין גוף האש נתלית בברזל". ולכן הכיבוי לא היה אלא סילוק האש שדרה בשכנות למתכת, וסתם סילוק של אש אינו חשוב כיבוי שמתחייבים עליו מדאורייתא. אבל בגחלת של עץ היתה האש אחוזה ומשולבת בעץ, ויצרה יחד עמו מהות אחרת של אש בוערת. וכיון שכך הרי שתהליך הכיבוי שינה את האש הבוערת לפחם. ולא ניתן אפוא לומר שמעיקרא היה פחם ואש וגם השתא יש פחם (בלי אש), דקודם לכן הדבר לא היה מוגדר כפחם ואש אלא כמהות מאוחדת של אש בוערת, וכל המהות הזו השתנתה בעקבות הכיבוי.

ולפי זה יוצא שאיין צורך לומר שהגדרת הרמב"ם בכיבוי מתיישבת ומובנת רק לפי ההבנה הקדומה של תהליך עשיית הפחם. דבריו יכולים להתיישב גם עם הבנת הדברים בדורותינו, כיון שניתן לומר שהכיבוי נחשב כעשיית פחם משום שהוא הופך את האש הבוערת למהות אחרת של פחם. ודבר זה אינו שייך במתכת, משום שאותה אש בוערת היא רק שכנה של המתכת, אבל אין היא המתכת עצמה.

הקושי בדברי הרמב"ם שתולה את חיוב מכבה בכוונה לצרף

עוד כתב הרמב"ם (פ"ב שם), שאמנם המכבה גחלת של מתכת פטור, אולם אם כיבוי זה נעשה בכוונה לצרף אזי הוא חייב. ולכאורה הדבר אינו מובן¹, דממה

1. וכבר הקשו המפרשים קושיה מעין זו.

נפשך: אם צירוף זה הוא פסיק רישיה - מדוע יש לחייבו רק במקרה שהוא מתכוון לכך, והלא בפסיק רישיה חייב גם בדלא מתכוון. ואם הצירוף אינו פסיק רישיה - מדוע בתוך תיאור המקרה הרמב"ם אינו אומר להדיא שהברזל אכן נצרף במים; דכיון שאין זה פסיק רישיה (לפי אפשרות זו), הרי שמעצם הקביעה שהוא מכבה את המתכת, עדיין לא מובן בהכרח שתוצאה זו הושגה.

בצירוף יש התמזגות של המתכת עם האש

אמנם לפי מה שהתבאר לעיל הדברים מיושבים היטב. וראשית דבר יש לבאר מדוע צירוף הברזל נחשב כיבוי מדאורייתא (כאשר הוא מתכוון לכך). והדברים מובנים לפי הנ"ל, שיש צורך שהכיבוי ישנה את האש לדבר אחר, וכלשון הרמב"ם: "שתחילתו אש וכשיכבה ישתנה לדבר אחר". וכשם שבגחלת של עץ היה צורך להניח שהאש נתלית ונאחזת בעצים, משום שראינו שמתחילת תהליך הבעירה ועד לאחר הכיבוי נוצר דבר שונה לגמרי, דמעיקרא עצים והשתא פחמים - יש להניח שהוא הדין גם בצירוף מתכת; שכן גם בכך חזינו שלפני תהליך הבעירה והכיבוי היה לפנינו ברזל בלתי מצורף, והשתא ברזל מצורף לפנינו. ועל כרחנו שהאש נאחזה בברזל והתמזגה עמו מיזוג מסוים, ונוצרה מהות חדשה של אש בוערת, שבכיבויה הוא משנה את האש הבוערת לברזל מצורף.

דברי הראשונים עשויים להתפרש גם הם לפי הגדרה זו

ואולי זו היתה גם כוונת רש"י והמאירי ועוד ראשונים שביארו (מא ע"ב) את עניין הצירוף. כתב שם רש"י (ד"ה והלא מצרף) וז"ל: "שרתיחת האור מפעפעתו וקרוב להשבר והמים מצרפין פעפועיו", עכ"ל. וכן כתב שם המאירי (ד"ה המיחם) וז"ל: "שרתיחת האור מפעפעתו ושבירתו קרובה וצינון המים מחזקו", עכ"ל. וכלשון זו כתבו גם הר"ן ועוד ראשונים. ויתכן שכוונת הדברים היא כאמור לעיל, ד"רתיחת האור המפעפעת אותו" היא אותה התמזגות של האש עם הברזל. ו"שבירתו הקרובה" היא אותו שינוי מבנה יסודי של הברזל שהופך אותו לחלק מהאש.

בכיבוי מתכת צריך כוונה מיוחדת לצירוף שכן המלאכה אינה מיועדת לכך

והנה, בעוד שכיבוי גחלת של עץ הוא מעשה המיועד ועומד לשם עשיית פחם מאש בוערת, הרי שכיבוי גחלת של מתכת אינו מעשה המיועד לשם עשיית

ברזל מצורף מאש בוערת. ושתי סיבות לדבר: האחת, שההבדל שבין ברזל מצורף ובין ברזל שאינו מצורף אינו ניכר לעין, והוא מותנה בנתונים שאינם גלויים וידועים מתוך המקרה; דהמציאות היא שאם הברזל כבר נצרף קודם לכן - לא יהיה לכיבוי ולחיסום שום משמעות לגביו (ובפרט אם הוא נצרף כמה פעמים קודם לכן). וכיון שהעובדה שהברזל עדיין לא נצרף לפני כן אינה מוכחת מתוך המעשה, לא ניתן לומר שהמעשה מוכיח על עצמו שהוא מיועד ועומד לשם צירוף.

ובר מן דין, יתכן שההבדל בין ברזל מצורף ושאינו מצורף, אינו נחשב משמעותי לכל אדם בכל מקרה; דישנם אנשים שאינם מייחסים חשיבות להבדל שבין ברזל מצורף לשאינו מצורף, וגם אותו אדם שייחס לכך חשיבות במקרה אחד, אינו מייחס לכך חשיבות במקרה אחר. וממילא יתכן שהקביעה שהאש שינתה את מהותו של הברזל, היא קביעה יחסית התלויה בדעת בני אדם ובנסיבות משתנות. ולא דמי לשינוי שבין פחם ועצים, שהוא הבדל שאינו תלוי בדעת בני אדם ובנסיבות משתנות². וכיון שהקביעה שהאש שינתה את מהותו של הברזל היא קביעה שעשויה להיות משתנית ותלויה בדעת בני האדם, גם הקביעה שהברזל והאש התמזגו ונהיו למהות אחרת של אש בוערת עשויה להיות משתנית ותלויה בדעת בני אדם. וממילא גם הקביעה שנעשתה מלאכת כיבוי משתנית ותלויה בדעת בני אדם; דכאמור לעיל, כיבוי דאורייתא הוא בדוקא במקרה שבו היתה לפנינו אש והכיבוי שינה אותה לדבר אחר. אבל אם היו לפנינו מתכת ואש השוכנות יחד, אין בהסרת האש וסילוקה משום מלאכת כיבוי דאורייתא.

וכבר התבאר (טל חיים שבת ח"א עמ' נט-סב ובעוד מקומות) שכאשר המעשה איננו מיועד ועומד לשם מלאכה מסוימת, יש צורך בכוונה שתייעד ותייחד את המעשה לשם המלאכה. וגם בנידון דידן המעשה אינו מיועד בהכרח לשם מלאכת כיבוי, דכאמור לעיל, הקביעה שנעשתה מלאכת כיבוי היא משתנית ותלויה בדעת בני אדם. ולכן אפילו במקרה שבו האדם רואה הבדל מהותי בין ברזל מצורף לבין ברזל שאינו מצורף, עדיין יהיה צורך בכוונה לצרף כדי להתחייב; דעצם העובדה שהמעשה עשוי להתפרש באופן כזה ובאופן אחר, היא גופא מצריכה כוונה לייעד את המעשה לשם המלאכה.

2. וכבר התבאר עיקרון זה במלאכת בורר (סי' ו' אות ה'), בביאור ההגדרה של שני מינים, שישנם דברים השונים זה מזה באופן שאינו תלוי בדעת בני אדם, ובהם תמיד שייך בורר, וישנם דברים שהשוניות שלהם תלויה בדעת בני אדם ובצרכיהם המשתנים, ולכן יתכן שבמקרה אחד יהיה בהם חיוב בורר ובמקרה אחר לא יהיה חיוב.

ולפי אפשרות זו עולה שהצורך בכוונה בצירוף מתכת, הוא משום שכיבוי משמעותי הוא רק זה הבא לאחר שגוף המתכת התמזג עם האש, והתמזגות זו וכיבוי משמעותי זה תלויים בדעת בני אדם. וממילא מעשה הכיבוי, שיכול להתפרש בשני אופנים, מצריך כוונה מיוחדת לייעודו לשם המלאכה.